

**ХРИСОВУЛ 1189 року
та ІСТОРІЯ НІМЕЦЬКОГО й ФРАНЦУЗЬКОГО КВАРТАЛІВ
КОНСТАНТИНОПОЛЯ**

Статтю присвячено аналізу свідчень імператорського хрисовула, виданого у 1189 р., а також інших сучасних джерел з історії німецького та французького емволів Константинополя. Створені, скоріш за все, в період Другого хрестового походу, ці квартали мали різну долю та значення.

Німецький квартал служив символом союзних відносин між Візантією та Священною Римською імперією; економічне значення цього кварталу було мізерним. Листування між правителями двох держав показує, що саме вояки з Німеччини, які служили у Візантії, були об'єктом уваги обох сторін, особливо їх потреба у власному храмі. Цю роль могла виконувати церква св. Ірини Перамської. Тісні зв'язки німецького купецтва з Венецією обумовили та полегшили передання емволу аламанив саме республіці Св. Марка.

Емвол франкігенів, скоріш за все створений за угодою із французьким королем, на практиці слугував торговим інтересам окситанського купецтва, яке визнавало підданство не Франції, а Арагону. Вочевидь, головну роль тут відігравав Монпельє, чий граф навіть зумів добитись династичного союзу з Комнінами. Саме розрив цього союзу міг послужити однією з причин передання емволу Венеції.

Луговой О.М. Хрисовул 1189 года и история немецкого и французского кварталов Константинополя.

Стаття посвящена анализу сведений, имеющихся в императорском хрисовуле, изданном в 1189 г., а также других современных источниках по истории немецкого и французского эмволов Константинополя. Созданные, скорее всего, в период Второго крестового похода, эти кварталы имели различную судьбу и значение.

Немецкий квартал служил символом союзных отношений между Византией и Священной Римской империей; экономическое значение этого квартала было незначительным. Переписка между правителями этих государств показывает, что именно воины из Германии, служившие в Византии, были объектом внимания обеих сторон, особенно их потребность в собственном храме. Эту роль могла исполнять церковь св. Ирины Перамской. Тесные связи немецкого купечества с Венецией обусловили и облегчили передачу эмвола аламанов именно республике св. Марка.

Эмвол франкигенов, скорее всего созданный по соглашению с французским королем, на практике служил торговым интересам

окситанського купечества, признававшего подданство не Франции, а Арагона. Очевидно, главную роль тут играл Монпелье, чей граф даже смог добиться династического союза с династией Комнинов. Именно разрыв этого союза мог послужить одной из причин передачи эмвола Венеции.

Lugovyi O.M. The Chrysobullos of 1189 and the History of German and French Quarters of Constantinople.

The article is dedicated to the analysis of information from emperor's chrysobullos issued in 1189 and also of other sources on the history of German and French emboloi in Constantinople. Created most likely in the time of the Second Crusade these quarters had different fate and significance.

German quarter was a symbol of alliance between Byzantium and the Holy Roman Empire. It's economical role wasn't considerable. Correspondence between the rulers of these states shows, that German warriors in the service of the Byzantine Empire were that very object of attention from both sides, especially their need in their own church. This could be the church of S. Eirene at Perama. Close connections of the German merchants with Venice conditioned and facilitated transfer of Alamans' embolos exactly to the Saint Marcus republic.

Frankigens' embolos probably established by the accordance with the French king practically served the trading interests of Oxitanian merchantry, that paid duties to Aragon, not France. Obviously the main role here was played by Montpellier. It's count even succeeded to conclude a dynastic alliance with the Comneni. It was the break of this alliance that could cause the transfer of the embolos to Venice.

Взаємини Візантійської імперії та Венеції впродовж більшої частини XII ст. можна назвати союзними. Однак цей союз був досягнутий ціною серйозних поступок з боку Візантії, тому приховане невдоволення його умовами зростало. 12 березня 1171 р. внаслідок крайньої напруженості у відносинах між Венецією та візантійським імператором Мануїлом Комніном, за наказом останнього усі венеціанці, які перебували на той час в Константинополі, були заарештовані, а їхнє майно конфісковане. Будь які стосунки із Венецією перервані. Хоча 1179 р. арештовані венеціанці отримали волю, але суть конфлікту вичерпана не була, і лише дож Оріо Мастроп'єро (роки правління 1178-1192) досяг перших успіхів у вимогах компенсації втрат та відновлення привілеїв. Андронік Комнін висловив перші обіцянки щодо компенсації. Ісаак Ангел 1187 р. пішов іще далі та видав три хрисовули, якими підтверджував давні комерційні привілеї Венеції у Візантії, гарантував венеціанцям їхній старий квартал у Константинополі та укладав із Венецією військовий

союз¹. Однак питання компенсації втраченого майна залишалось досі нерозв'язаним. Нарешті, у 1189 р. імператор Ісаак Ангел вирішив розплатитись із венеціанцями за втрати останніх під час погрому 1171 р. за рахунок факторій та причалів німецьких та французьких купців на Золотому Розі. На вимогу венеціанських послів в червні 1189 р. було видано хрисовул, який став предметом цього дослідження.

Грецький текст хрисовулу 1189 р. не зберігся, латинський же переклад хрисовулу був внесений венеціанською канцелярією до Першої (XII ст.) та Другої (XIII ст.) „Книг Договорів” (*Liber Pactorum*). В XIV ст. дож Андреа Дандоло переписав текст хрисовулу також до «*Liber Albus*», де зібрав копії усіх договорів Венеції із заморськими (не італійськими) країнами. Таким чином у Державному архіві Венеції збереглося три копії латинського перекладу хрисовулу Ісаака Ангела².

Цей документ є єдиним джерелом, яке повідомляє про факт існування в Константинополі емволів, тобто торгових кварталів з окремим статусом, які використовувались німецькими та французькими купцями та іншими мандрівниками з цих країн. Історія зазначених кварталів загалом в літературі не досліджена за браком інших джерел. Питання розміщення хрисовулів в науці практично не підіймалось, та часто-густо їх існування в оглядових працях до сього дня ігнорується⁴.

Єдине питання, яке дискутувалось дослідниками у зв'язку із нашим хрисовулом - якими були причини раптового знищення вказаних установ? Традиційно для пояснення обставин та причин передачі німецького та французького емволів Венеції дослідники відштовхувались

¹ Nicol D.M. *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations.* - Cambridge University Press, 1988. - P. 97-111.

Текст відповідного хрисовулу опубліковано в: *Urkunden zur Alteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit Besonderer auf Byzanz und die Levante* / Hrsg. G.L.Fr. Tafel und G.M. Thomas. - I Thiel (814-1205). - Wien, 1856. - S. 206-211. Нова публікація: *Pacta Veneta.* - Vol. 4. *I trattati con Bisanzio, 992-1198* / A cura di M. Pozzo e G. Ravegnani. - Venezia, 1993. - P. 101-110. Див. також: *Dolger Fr. Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches.* 2 Teil. - 1995. - S. 299, Reg. 1590.

Brown H.F. *The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century* // *The Journal of Hellenic Studies*, vol. XL, 1920. - P. 68-88; Соколов Н.П. Венецианская доля в византийском «наследстве» // *Византийский временник*, 6. - 1953. - С. 156-185;.

⁴ Balard M. *Un marche a prendre: l'invasion occidentale* // *Constantinople 1054-1261.* - P., 1996. - P.187-198; Kaplan M. *Constantinople et l'economie urbaine* // *La Monde Byzantin.* - T.2. *L'Empire Byzantine, 641-1204.* - P., 2006. - P. 255-257

від аргументації, запропонованої в самому хрисовулі - емволи не використовувались на повну силу, відвідувались лише небагатьма купцями, людьми неавторитетними, користі від цього Імперія не отримувала. Такої точки зору дотримувались фактично всі дослідники, які взагалі залучали документ до розгляду: В. Гайд⁵, А. Шаубе⁶, Д. Нікол⁷, Дж. Равеньяні . Кр.Н. Сіггаар зазначає, що формулювання хрисовулу могло відобразити депопуляцію обох кварталів внаслідок погромів латинян, що відбулись 1183 р. та привели до воцаріння у Константинополі Андроніка Комніна . Д. Якобі дивується, навіщо Німеччині взагалі були потрібні пристані, коли її купці прибували до Константинополя сухоходом¹⁰? Однак ці аргументи не є вичерпними, навіть якщо формальний привід передачі емволів венеціанцям і відповідає дійсності. Інтереси торгівлі та правильного використання міської площі навряд чи самі по собі могли обумовлювати настільки серйозне рішення, яке припиняло дію кількох попередніх хрисовулів та було здатне вплинути на відносини Імперії із іншими європейськими державами. Тим більше, є ознаки того, що й після Третього хрестового походу в Константинополі мешкала певна кількість німців¹¹ . Чарльз Бранд, згідно своєї концепції протистояння Візантії та країн Заходу в кінці XII ст., висловлював думку, що передача німецького та французького кварталів Венеції була обумовлена ворожим відношенням Ісаака до німецького війська Фрідріха Барбаросси, що наближувалось, та небезпекою з боку французьких хрестоносців¹².

Попри те, що обсяг джерел з історії німецького та французького кварталу у Константинополі є недостатнім, а історіографія питання вкрай

⁵ Heyd W. Histoire du commerce du Levant au Moyen-age. - Leipzig, 1885-1886. - T.I. - P. 263-264.

⁶ Schaube A. Handelsgeschichte der romanischen Volker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzuge. - Munchen-Berlin, 1906. - S. 249

Nicol D.M. Byzantium and Venice...- P. 116.

⁸ Pacta Veneta. - Vol. 4. - P. 102-103.

⁹ Ciggaar Kr.N. Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204: Cultural and Political Relations. - Leiden, 1996. - P.200.

¹⁰ Jacoby D. The Venetian Quarter of Constantinople from 1082 to 1261. Topographical Considerations // Novum Millenium. Studies on Byzantine History and Culture dedicated to Paul Speck. 19 December 1999. - Ashgate, 2001. - P. 158, n. 32.

¹¹ Луговой О.М. Немецкий квартал в Константинополе XII в. // Дриновський збірник, V. - София, 2012. - С. 249-257.

¹² Brand Ch.M. Byzantium Confronts the West. 1180-1204. - Cambridge, Mass., 1968. - P.199.

мала, сам факт існування цих кварталів вимагає наблизитись до розкриття низки питань: обставин, за яких вони з'явилися; їх значення у відносинах Візантії із відповідними країнами. При розгляді цих питань, як і традиційного - про причини ліквідації емволів - необхідно пам'ятати про те, що вони з'явилися та існували як окремі установи з цілком індивідуальними характеристиками и лише хрисовул 1189 р. поставив їх в один ряд. Тому і в нашому дослідженні історія кожного емвола буде аналізуватись окремо.

Емвол аламанів

Нам вже доводилося торкатися обставин, за яких постало питання про створення у Константинополі німецької церкви¹³. Вочевидь, у 1142-1143 рр., коли мало місце листування з цього приводу між Конрадом II з одного боку та Іоанном і Мануїлом Комнінами з іншого, німецького кварталу ще не існувало. Однак впродовж 1140-х років він повинен був з'явитись. Цьому сприяли шлюб Мануїла Комніна зі зведеною сестрою Конрада Бертгою фон Зульцбах в 1146 р. і перебування самого імператора в Константинополі під час Другого хрестового походу¹⁴. Впродовж подій цієї кампанії Конрад мав декілька нагод отримати згоду Мануїла на заснування кварталу - при проходженні повз Константинополь у вересні 1147 р., при поверненні до нього на запрошення Мануїла на початку 1148 р. та зимою з 1148 на 1149 р., коли Конрад вів перемови із Мануїлом і, згідно із повідомленням Іоанна Кіннама, вдруге підтвердив права Візантії на Італію¹⁵. Хрисовул 1189 р. свідчить про те, що створення емволу німців (як і емволу французів) було свого часу теж санкціоноване імператорським хрисовулом.

Немає сумнівів у тому, що питання організації німецького кварталу мало економічну та політичну вагу. Крім того, у випадку існування німецької церкви¹⁶, саме в ній концентрувалось би духовне життя тих німців, які служили у візантійській армії. Хоча загалом дослідники не

¹³ Луговий О.М. Найманці німецького походження у візантійській армії XI-XIII століть // *Libra*. - Вип. 1. - 2010. - С. 38-39.

¹⁴ Першим таке припущення відносно як німецького, так і французького кварталів, здається, висловив Адольф Шайбе: Schaube A. *Handelsgeschichte der romanischen Volker...* - S. 249.

¹⁵ Joannis Cinnami Historiarum // PG, 133. - Col. 411-412.

¹⁶ В чому сумнівається більшість авторів: Janin R. *Les sanctuaires des colonies latines a Constantinople* // *Revue des etudes byzantines*, tome 4, 1946. - P. 175; Janin R. *La geographie ecclesiastique de l'Empire Byzantin. T.III Les eglises et les monasteres*. - P., 1969. - P. 575; Jacoby D. *The Venetian Quarter...* - P. 158.

вважали військових потенційними насельниками кварталу ¹⁷, однак свідчення Оттона Фрайзінгенського не дають можливості впевнено вести мову й про купецький статус константинопольських німців-прихожан. У першому листі Конрада до імператора Іоанна йдеться вже точно не про торгівців: «*Militibus quoque imperii nostri, Alemannis scilicet, qui apud te sunt...*». Чи ті ж самі *milites* криються під «*hominibus imperii nostri, Teutonicis videlicet, qui Constantinopoli morantur*» ¹⁸, які особливо потребують власної церкви, чи ні, напевно сказати неможливо. Проте джерела в масі свідчать про те, що в ромейській столиці німецьких купців було не так вже й багато. Крім того, серед купців, котрі прибували зі Священної Римської імперії, певний (і чималий) відсоток мали складати іудеї. Але для них існував особливий квартал на протилежному березі Золотого Рогу, в Пері. Питання церковної побудови їх також не стосувалося. Таким чином, імператора Конрада скоріше турбувала доля „знатних лицарів”, котрі служили у Візантії, аніж нечисленних купців.

В своєму листі до імператора Мануїла Комніна імператор Конрад обіцяв надати військову допомогу Візантії певною кількістю вояків, на що звернув увагу іще Вільгельм Бернгарді ¹⁹. Судячи з усього, перемови про таку допомогу вів патрикій Никифор взимку 1144-1145 рр. Як і інші листи, що відображають взаємовідносини двох імперій всередині 1140-х рр., текст листа зберіг Оттон Фрайзінгенський в „Діяннях Фрідріха”. Конрад писав буквально наступне: „Щодо п’ятисот воїнів (*de quingentis militibus*), котрих прохає твоя шляхетність, то цим відповідаємо тобі, що дамо не лишень п’ятсот, але відішлемо ще й дві чи три тисячі, якщо є така необхідність” ²⁰. Домовленість цілком конкретна. Умовою є полюбовні відносини між двома державами, підкріплені династичним шлюбом, котрий таки відбувся. Після важких переговорів договір був укладений та вірогідно виконаний. До речі, це чи не єдине свідoctво про кількість німецьких вояків, що діяли у візантійській армії. На жаль, не вистачає лише вказівки на те, що вони дійсно прибули до Константинополя.

Той таки Оттон Фрайзінгенський виказує і стратегічну мету військової допомоги Візантії, що не розкрита відверто в збереженому листі. Він зазначає, що, коли Мануїл був знесений на царство, то він в першу чергу оновив через своїх послів союзний договір (*confederatio*) із

¹⁷ Heyd W. *Histoire du commerce du Levant...* T.I. - P. 225-226, 263-264; T.II. - P. 728-729; Janin R. *Les sanctuaires des colonies latines...* - P. 175

¹⁸ *Gesta Friderici*. I, 25

¹⁹ Bernhardi W. *Konrad III.* - T.I, 1138-1145. - Leipzig, 1883. - S. 414-415.

²⁰ *Gesta Friderici*. I, 25. Той же лист окремо опубліковано в MGH DD IX. *Conradi III et filii eius Heinrici diplomata*. - № 126. - Vienna, 1969. - P. 226-228.

Конрадом, спрямований проти короля Рожера Сицилійського, котрий напав на обидві імперії (*Chronica*, VII, 28) ²¹. Досить промовистою була також присутність у складі почту Берти фон Зульцбах бунтівних нормандських князів Роберта Капуанського з роду Дренго та Рожера Аріанського²².

Варто нагадати, що через кілька років саме в діях проти сицилійських військ вперше після довгої відсутності спливає німецький („германський”) загін на Корфу²³. Якщо придивитись до цього повідомлення під кутом зору минулих домовленостей між Конрадом та Мануїлом, додавши до того ж пряму можливість для певної кількості німців-учасників хрестового походу залишитись у Константинополі під приводом офіційного союзу проти Рожера, то воно отримує цілком вагомні аргументи на користь того, що „германи” на Корфу були дійсно німцями.

Очевидно, що існування аламанського емволу значною мірою обумовлено союзними відносинами між Священною Римською та Візантійською імперіями. Відповідно, відкритий конфлікт між ними в період Третього хрестового походу дійсно міг призвести до ліквідації емволу, як вважають деякі дослідники²⁴. Втім таке однозначне трактування викликає деякі труднощі. З одного боку, в червні, коли сталася передача німецького емволу Венеції, конфлікт ще не розпочався; Фрідріх із військом знаходився на території Угорщини і, судячи з прийому 2 липня в Бранічево, першому візантійському укріпленні на шляху хрестоносців, візантійська сторона поки що виявляла посильну гостинність, що цілком узгоджувалось із Нюрнберзькою угодою щодо пропуску німецьких військ через алканські володіння²⁵. З іншого боку, в червні-таки розпочались перемовини Ісаака Ангела із Салах ад-Діном²⁶.

²¹ *Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus* / Rec. A. Hofmeister. - Hannoverae et Lipsiae, 1912. - P. 355.

²² На цьому наголошував зокрема німецький історик Еріх Каспар: *Caspar E. Roger II (1101-1154) und die Grundung der normannisch-sizilischen Monarchie*. - Innsbruck, 1904. - S. 364.

²³ *Nicetae Choniatae Historia Byzantina* // PG, 139. - Col. 425 (*Manuelis Comneni*. II, 6). Див. про дискусію з цього приводу: Луговий О.М. Найманці німецького походження у візантійській армії XI-XIII століть // *Libra*. - Вип. 1. - 2010. - С. 39.

²⁴ Brand Ch.M. *Op. cit.* - P.199

²⁵ Успенский Ф.И. *История крестовых походов*. - СПб., 2000. - С. 148-149.

²⁶ Заборов М.А. *Крестоносцы на Востоке*. - М., 1980. - С. 181; Lilie R.-J. *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*. - Oxford, 1993. - P. 240-241; Dolger Fr. *Op. cit.* - S. 299-300, Reg. 1591.

Тоді ж, вірогідно в 20-х числах червня, після придушення заколоту Феодора Манкафи, Ісаак заарештував послів Фрідріха на чолі з архієпископом Мюнстерським. Хоча Фрідріх мав довідатись про ці події, як і про ліквідацію емволу, а також про агітацію проти хрестоносців в столичних церквах, під час зупинки в Філіппополі, однак жодної реакції саме на втрату емволу не послідувало²⁷.

Більше того, коли протистояння із Візантією досягло максимуму, Фрідріх відправив з Адріанополя листа своєму сину Генріху, в якому просив навесні відрядити кораблі супроти Константинополя з міст Італії, серед інших з Венеції. В січні 1190 р. Ісаак II запросив миру і конфлікт було залагоджено. Проте, джерела мовчать про відновлення статусу німецького кварталу. Очевидно, що даного конфлікту недостатньо для пояснення дій Ісаака відносно німецького кварталу. Власне німецькі джерела не помітили втрати цього володіння у Константинополі поряд із іншими злодіяннями греків. Або ліквідація німецького емволу не вважалась таким вже злодіянством, або ж була занадто незначною втратою для Фрідріха.

Ми вже відзначали, що близькі економічні стосунки південнонімецьких купців та Венеції змушували їх користуватися фактично однією інфраструктурою²⁹. Особливо актуальним це положення стало після замирення у Венеції 1177 р. Фрідріха Барбаросси та папи Александра III³⁰. Венецію пов'язували із заальпійськими землями шляхи переміщення товарів, необхідних для торгівлі, в самому місті успішно діяв Bernhardus Teutonicus, котрого Герард Рюш характеризував як одного з найбагатших людей Венеції та виключно важливу фігуру в історії торгівлі між Венецією та Німеччиною³¹. Нарешті, 1228 роком датується перша згадка окремого німецького емпорія на території міста - Фондако деї Тедескі (fonticum comunis Venetiarum, ubi Teutonicici hospitantur)³², який

²⁷ Куглер Б. История крестовых походов / Пер. с нем. - Ростов-на-Дону, 1995. - С. 259.

²⁸ Опль Ф. Фридрих Барбаросса / Пер. с нем. И.О. Ермаченко. - С-Пб., 2010. - С. 205.

²⁹ Луговой О.М. Немецкий квартал... - С. 249-257.

³⁰ Опль Ф. Указ. соч. - С. 229.

³¹ Rosch G. Venezia e l'Impero, 962-1250. I rapporti politici, commerciali e di traffico nel periodo imperiale Germanico / trad. di C. Vinci-Orlando. - Roma, 1985. - P. 132135. Дом цього німецького представника у Венеції фігурує в описі Хрестового похода Фрідріха: Historia de expeditione Friderici Imperatoris. - Pragae, 1827. - P. 45.

³² Simonsfeld H. Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die Deutsch-Venetianischen Handelsbeziehungen. - Stuttgart, 1887. - Urkunde 2. - S. 1-2. Г. Сімонсфельд згадує

республіка Святого Марка була змушена надати німецьким купцям, потік яких через Венецію став занадто потужним.

Тут варто зазначити, що в цілому структура італійських фондако була дуже близькою до візантійських емволів в двох можливих значеннях цього терміну (комплекс будівель, територіально відокремлений від міста та наданий певному політичному партнеру для господарчого використання - *μητάτον* складське приміщення та водночас постійний двір і місце для торгівлі, що не має особливого юридичного статусу, власне „емвол”). Італійське слово *fondaco*, до того ж, походить від грецького ж терміну *τό πανδοχείον*, який з античних часів позначав таверну або будь-яке златне місце в найширшому розумінні, включаючи пізніше і придорожні заклади, постійні двори. Нарешті, функції пандохіонів частково перетинались із ксенодохіями (*τό ξενοδοχείο*), які частіше згадуються у якості домів для притулку прочан при монастирях. Цей термін був відомий італійським авторам³³, проте не отримав поширення, на відміну від *fondaco*. Поняття „фондако” у значенні виокремленого юридично на основі міжнародних домовленостей торговельного кварталу отримало найширший ужиток в XII ст. та застосовувалось як до християнських кварталів у мусульманських країнах (зокрема Александрія мала фондако пізанців, венеціанців, генуезців, барселонців, флорентійців та марсельців), так і до місць розташування купців та товарів з іншої країни у власне західнохристиянському світі (генуезький фондако в кастильській Альмерії з 1146 р.)³⁴. Тож німецький фондако у Венеції виконував такі ж функції, що й німецький емвол в Константинополі, і на тому самому географічному векторі торговельних відносин, але набагато ближче. Товари, призначені Священній Римській імперії, тепер діставались її венеційськими суднами і лише тут викуплялись німецькими купцями.

також Мілезію, архіваріуса Фондако на початку XVIII ст., який вважав, що появу торгового подвір'я німців у Венеції треба датувати часом перед 1200 р. Simonsfeld H. *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die Deutsch-Venetianischen Handelsbeziehungen*. - Stuttgart, 1887. - Band II. - S. 8. М.П. Соколов передав цю версію, як думку самого Г. Сімонсфельда. Див.: Соколов Н.П. *Образование Венецианской колониальной империи*. - Саратов, 1963. - С. 253; Кінцем XII ст. датує надання німецьким купцям фондако у Венеції також Дж. Луццато:

Экономическая история Италии / Пер. с ит. М.Л. Абрамсон. - М., 1954. - С. 257.

³³Див. наприклад: *sinochagia* градського патріархату в „Хроніці патріархів Градо”, завершений подіями XI ст.: *Chronica patriarcharum Gradenium* // MGH, SS. rer. Langobard. - Bd. I. - Hannover. 1878. - P. 394.

³⁴ Constable O.R. *Funduq, Fondaco, and Khan in the Wake of Christian Commerce and Crusade* // *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*. - Dumbarton Oaks, 2001. - P. 145-156.

Об'єднанню двох кварталів сприяло також і їхнє близьке розміщення на березі Золотого Рогу. Встановленням точного місця розташування німецького та французького емволів ми завдячуємо Давиду Якобі³⁵. Дослідивши динаміку кордонів венеційського кварталу, Д. Якобі встановив, що емволи, приєднані до нього 1189 р. мали знаходитись на сході від району, переданого венеціанцям, та відповідно на захід від пізанського кварталу.

Але від самого початку свого існування венеційський квартал на сході межував із Єврайкою - районом компактного розселення константинопольських іудеїв, ліквідованим, за висновком Д. Якобі, десь близько 1044 р. Усі євреї були переселені в Перу, на інший бік Золотого Рогу. Таким чином, емволи німців та французів розміщувались в межах колишнього єврейського району - Єврайки. Як раз в недовгий період існування аламанського та франкігенського емволів Константинополь відвідав Веніамін з Тудели та змалював незавидне становище єврейської громади Пери.

Через багато років після ліквідації емволу аламанів пам'ять про минулу належність району німцям зберігалась, і в хартії 1207 р. про передачу кількох ділянок землі вказувалось: „власність, що колись належала алеманнам”, лежить проти території церкви св. Ірини Перамської³⁷. Церква Св. Ірини в Перамі стояла на межі пізанського кварталу за морською стіною Константинополя (у вказаній хартії 1207 р. також підкреслюється - *foris muri*) на самісінькому березі Золотого Рогу³⁸. Нікіта Хоніат (Μανουήλ του Κομνηνού, VII, 3), перераховуючи будівельні проекти імператора Мануїла, відзначає серед них і плани відновлення храму Св. Ірини на березі моря (πρὸς θάλασσαν τῆς ἁγίας Εἰρήνης), побудованого колись Маркіаном, тобто церкви Ірини Перамської. Будівельні роботи не були доведені до завершення, проте, тим не менш,

³⁵ Jacoby D. The Venetian Quarter... - P. 158-159.

³⁶ Російський переклад XIX ст. див.: Книга странствий раби Вениамина, пер. П.В. Марголина // Три еврейских путешественника. - М., 2004. - С. 90-91; Англійський переклад: The Itinerary of Benjamin of Tudela, transl. by M.N. Adler. - L., 1907. - P. 14. Див. також: Jacoby D. Les Juifs: protection, divisions, segregation // Constantinople 1054-1261. - P., 1996. - P. 174-175; Jacoby D. The Jewish Community of Constantinople from the Komnenan to the Palaiologan Period // Византийский временник. - Том 55 (80). - Часть 2. - 1998. - P. 31-41.

³⁷ TTh. - II Thiel. - S. 4-8.

³⁸ Відзначимо в цьому зв'язку, що під час будівництва церкви Маркіан «відтіснив море», як говорить одна з версій його житія. Див.: Mango C. The Shoreline of Constantinople in the Fourth Century // Byzantine Constantinople: monuments, topography and everyday life. - Brill, 2001. - P. 19.

закономірним є питання, чи не був пов'язаний проект відновлення церкви Св. Ірини із обіцянкою надати окрему церкву німцям в Константинополі? Адже ерта фон Зульцбах, дружина Мануїла Комніна, була перехрещена в православ'я під іменем Ірини. І саме церква Св. Ірини є єдиним надійним маркером німецького кварталу.

Інтереси венеціанців та інших латинських насельників Єврайки перетинались на причалах цього району. Єврайка прилягала до „морських мурів” Константинополя як мінімум в районі двох воріт - Єврейської брами (Porta Ebraica) та розташованої трохи східніше брами Святого Марка (Porta S. Marci). Перші ворота визначали кордон венеціанського кварталу на сході, а другі згадуються вже в його межах в 1229 р.³⁹. Відповідно вони були західніше кордонів Пізанського кварталу. Porta Ebraica зазвичай ототожнюють із пізнішою стамбульською рамою рибного базару - Балик-пазар капуси (лат. Porta Piscaria)⁴⁰. В такому випадку Брама Святого Марка має відповідати стамбульській Бахчі капуси (Садовій брамі) - наступній на сході⁴¹. Вона знаходилась приблизно в основі сучасного Галатського мосту. Втім в XVI ст. „Єврейською” чи „Іудейською” (Чіфуткаписи або Яхудікаписи) називали якраз таки Садову браму через щільне заселення району караїмами, переміщеними звідти лише на початку XVII ст. в Хаскьой (північно- східний берег Золотого Рогу) задля звільнення місця для будівництва мечеті Єні Валіде⁴².

Судячи з первісних меж Венеціанського кварталу 1082 р., надані йому в 1148 р. пристань св. Макріана та трохи згодом пристань Кузугала⁴³ також були частиною колишньої Єврайки. Варто припустити, що з міста до них можна було дістатись через Porta Ebraica. Очевидно, що ця брама була не просто кордоном між двома кварталами, але й використовувалась задля потреб обох земляцтв. У фонді Сан Джорджо Маджоре Державного архіву Венеції зберігається копія контракту, датованого вереснем 1188 р. (за рік до передачі Венеції емволів), за яким константинопольський грек Феодор (Theodorus de Calo Techaristo) винаймав певне приміщення (mansio), що є володінням монастиря Сан Джорджо та

³⁹ Brown H.F. The Venetians and the Venetian Quarter... - P. 78.

⁴⁰ Ibidem. - P. 78.

⁴¹ Див. наприклад план Стамбула 1818 р. (ГИМ-58542): Фоменко И.К. «Карта Босфора Фракийского с Константинополем...» (1818 г.) // Причерноморье в средние века, VII. - СПб., 2009. - С. 228.

⁴² Мантран Р. Повседневная жизнь Стамбула в эпоху Сулеймана Великолепного / Пер. с фр. Ф.Ф. Нестерова. - М., 2006. - С. 75.

⁴³ Jacoby D. The Venetian Quarter... - P. 157.

константинопольско-венеційської церкви Сан Марко. Розташування цього приміщення документ визначає наступним чином: „... posite in Constantinopoli supra Sarum qui discurrit in scala que dicitur Ebreaky iusta mansione concessa Petro da Vidore...”⁴⁴. Sarum тут, як і в деяких інших венеційських документах, позначає „струмок” та походить від грецького σάρρα - каміння в руслі потоку⁴⁵. Таким чином, венеційський монастир Сан Джорджо (як і певний П’єтро з Відора, що поблизу Тревизо на венеційській Террафермі) мав домоволодіння в безпосередній близькості від Porta Ebraica, власне на березі струмка, що стікав до Золотого Рогу біля причалу Євраїки.

Підсумуємо. Німецькі купці та інші мандрівники доволі часто та традиційно використовували венеційську інфраструктуру для поїздок у Константинополь, в тому числі і в період існування німецького емволу в 1148-1189 рр. Емволи венеційський та німецький в самому Константинополі межували. Для загальних потреб використовувалась одна міська брама, причали також межували одне з одним. Цілком можливо, що фактичне взаємопроникнення інфраструктури обох емволів вже розпочалось до 1189 р. Тому об’єднання венеційського та німецького кварталів Константинополя можна вважати геополітично та економічно обумовленим. Не дивно, що після 1204 р. німці не виявили ніякого бажання повернути собі маєтність, хоча за районом залишалась офіційна назва Аламанського і там продовжували мешкати німці⁴⁶.

Але на тій же території, також межуючи із венеційським кварталом знаходився „емвол франкігенів”. Французькі купці не були прив’язані до венеційської торгівлі, як німецькі, та й обставини виникнення французького емволу повинні бути іншими.

Емвол франкігенів

Судячи з усього, історія французького емволу жодного разу не заторкнута у спеціальних дослідженнях. Перед тим, як аналізувати обставини, за яких французи могли отримати власний квартал у Константинополі, необхідно зазначити, що під терміном "франкігени" у Візантії могли бути відомі південноіталійські нормандці, які хоч і перебували часто в стані війни із Візантією, але напевно в мирні періоди вели й торгівлю із її містами. Але така версія є доволі малоімовірною,

⁴⁴ Nuovi Documenti del Commercio Veneto dei sec. XI-XIII a cura di A. Lombardo e R. Morozzo della Rocca. - Venezia, 1953. - Doc. 40, p. 46.

⁴⁵ Дебетракон Д. Msya Asytzov oM^Q T^Q EMMevtzLQ TMiaaeQ. - Top. XII. - A9., 1953. - CsM. 6474; Jacoby D. The Venetian Quarter... - P. 155.

⁴⁶ TTh. - II Thiel. - S. 53; Jacoby D. The Venetian Quarter... - P. 159, 162; Луговой О.М. Немецкий квартал... - С. 249-257.

оскільки найактивніше в морській торгівлі з усіх міст володінь нормандського короля було задіяне місто Амальфі, яке мало в Константинополі окрему колонію⁴⁷. Отже не дивно, що під "франкігенами" хрисовулу 1189 р. завжди розуміють французів, але кого саме?

Загалом створення французького емволу відносять до подій того ж таки II Хрестового походу. Цьому є лише побічні докази. Одон Дейльський, французький історіограф цієї кампанії, зазначає, що 1146 р. в Регенсбурзі Людовик VII зустрівся із послами грецького імператора, котрі зачитали йому листа від свого сюзерена, що стосувався умов перебування французької армії на теренах Візантії. Імператор Мануїл за традицією вимагав від французького короля клятви повернути Візантії усі міста, захоплені в неї мусульманами в минулому, та наголошував, що власне і сама Імперія веде війну із сельджуками⁴⁸. Одон далі зазначає, що імператорові послы навзаєм наобіцяли Людовикові багато такого, що не було виконано⁴⁹. А саме: „сприятливий торг, відповідний обмін та інше, що нашим здається корисним” (*forum idoneum, concambium competens, et alia quae nostris utilia visa sunt*)⁵⁰. Детальніші домовленості були відкладені до безпосередньої зустрічі двох правителів. Політичний контекст цієї дипломатичної акції було добре продемонстровано В. Грюмелем на прикладі двох збережених листів Мануїла Папі Римському від 1146 та 1147 років⁵¹. К.Н.Сіггаар підкреслює, що перемовини 1146 р. були першим офіційним контактом Візантії та Франції на загальнодержавному рівні після значної перерви⁵².

Візантійський історик Іоанн Кіннам змальовує події зустрічі імператора Мануїла та короля Людовика у підкреслено мажорному тоні:

⁴⁷ Симеонова Л. Пътуване към Константинопол. Търговия и комуникации в Средиземноморския свят (края на IX - 70-те години на XI в.). - София, 2006. - С. 169.

⁴⁸ Lilie R.-J. Op.cit. - P. 150.

⁴⁹ Ciggaar Kr.N. Op.cit. - P.164.

⁵⁰ Odonis de Diogilo de Ludovici VII Francorum Regis Cognomento Junioris Profectione in Orientem. Lib. II // PL, 185. - Col. 1212. Російський переклад цього фрагменту: О странствовании Людовика VII, франкского короля, на Восток / Пер. М.М. Стасюлевича // История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых. - Том III. - СПб., 1887. - С. 362.

⁵¹ Grumel V. Au seuil de la IIe croisade. Deux lettres de Manuel Comnene au pape // Etudes byzantines, 3 (3). - 1945. - P. 143-167. Див. також: Lamma P. Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bizanzio e l'Occidente nel secolo XII. - Vol. I. - Roma, 1955. - P. 61-62.

⁵² Ciggaar Kr.N. Op.cit. - P.164, 171.

король радо прийняв візантійських послів, сам був прийнятий при дворі імператора та удостоєний візиту до Влахернського палацу, виявляючи при цьому істинно королівське (по відношенню до імператора) смирення⁵³. Певний відгук грецька куртуазність отримала й у Одона Дейльського, втім його оповідь скоріше підкреслює взаємні підозри, що були супутні перебуванню короля в Константинополі. Однак, хоча французькі хрестоносці і не здобули візантійську допомогу в обіцяному об'ємі, все ж певні наслідки попередні домовленості та безпосередній контакт двох володарів могли мати. Саме тому час заснування французького кварталу напевно має бути близьким до осені 1147 року.

Надання французьким торговцям окремого осередку в Константинополі могло на той час бути обумовлено й відповідною економічною кон'юктурою. Після знищення в 972 р. бази мавританських піратів у Фраксинеті (араб. Фарахшаніт), поблизу від сучасного Сен- Тропе, окситанські купці отримали можливість прямого виходу до Середземного моря . Головними діючими сторонами тут ставали купці з Марселю, Арлю, Сен-Жіля в Провансі та Нарбонни в Лангедоці. Останнє місто було зв'язане жвавим шляхом з Тулузою і далі Гаронною до Бордо⁵⁵.

Але найчастіше в якості контрагента греків у Франції за джерелами виступає молоде місто Монпельє. Через Монпельє, Сен-Жіль та Шартр грецькі послы прямували до Парижу в 1160-х рр. В ті ж самі роки Монпельє відвідав рабин Беніамін з Тудели. Він охарактеризував Монпельє як зручний торговий пункт. Серед купців, котрі його відвідують, поіменовані мешканці грецької землі та й взагалі Східного Середземномор'я . В Леванті монпельєжці почали утверджувати свої позиції ще до хрестових походів. Вільям Мальмсберійський (*De Regum Anglorum*. IV, 388) стверджував, що мешканці Аскалону здали своє місто саме Раймону Тулузькому через те, що до його володінь тоді належало місто Монпельє, чесноти купців якого були добре відомі аскалонітам⁵⁷. Вочевидь, не останню роль тут зіграла присутність у війську Раймона графа Монпельє Гійома V.

⁵³ Joannis Cinnami Historiarum // PG, 133. - Col. 405-408.

⁵⁴ Симеонова Л. Пътуване към Константинопол... - С. 89.

⁵⁵ Самаркин В.В. Историческая география Западной Европы в средние века. - М., 1976. - С. 155.

⁵⁶ Книга странствий раби Вениамина... - С. 68.

⁵⁷ Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta Regum Anglorum atque Historia Novella. - L., 1840. - P. 604

Гійом VIII, граф Монпельє в 1172-1202 рр., зробив особливо багато для ствердження міста на міжнародній арені. У 1178 р. він уклав торгівельний договір із Пізанськими консулами, у 1185 р. - з єпископом та віконтом Агда⁵⁸. Нарешті, купці Монпельє разом зі своїми колегами з Марселю, Барселони та Сен-Жіля отримали привілей на безмитну торгівлю та власний консулат в Леванті у місті Тір⁵⁹. Привілей був виданий тамтешнім володарем, номінальним васалом єрусалимського короля Конрадом Монфератським за допомогу в його боротьбі із Салах ад-Діном, що того ж року захопив Єрусалим. Певні свободи гарантувались "hominibus Montis Pessulani" також і хартією єрусалимського короля Гі де Лузіньяна, даною марсельцям під Сен-Жан- д'Акр 25 жовтня 1190 р.⁶⁰

Піднесення ролі Монпельє у міжнародній торгівлі співпало з правлінням Мануїла Комніна, але вже 1189 р. французький емвол ліквідований. Вирішальним у цій ситуації міг стати дипломатично- династичний аспект, котрий, на жаль, жодною мірою не відобразився у візантійських джерелах. Найбільш обізнаним історичним джерелом про династичні зв'язки між Комнінами та графами Монпельє є „Книга діянь”, написана перед смертю арагонським королем Хайме (1218-1276), котрий доводився онуком візантійській царівні⁶¹, або від імені короля кимось з його близьких⁶². Племінниця Мануїла Євдокія, дочка його брата севастократора Ісаака⁶³ (Хайме вважав її дочкою Мануїла), була обіцяна арагонському королю Альфонсу II, але на той час, коли вона прибула до Арагонських володінь (портом для яких також слугував Монпельє), той відмовився від шлюбу, оскільки вже встиг одружитись із кастильською

⁵⁸ Germain A. Histoire de la commune de Montpellier depuis ses origines jusqu'a son incorporation definitive a la monarchie Frangaise. - T. I. - Montpellier, 1851. - P. LXV; публ. договору з Пізою див.: Germain A. Histoire du commerce de Montpellier. - T. I. - Montpellier, 1861. - P. 180-181.

⁵⁹ Mery L., Guindon F. Histoire analytique et Chronologique des Actes et des Deliberationes du corps et du Conseil de la Municipalite de Marseille depuis le X siecle jusqu'a nos jours. - T.I. - Marseille, 1842. - P. 190-192; Germain A. Histoire de la commune de Montpellier... - T. I. - P. LXVI; Germain A. Histoire du commerce de Montpellier. - T. II. - P. 1-2.

⁶⁰ Mery L., Guindon F. Op.cit. - T.I. - P. 194-195; Germain A. Histoire du commerce de Montpellier. - T. II. - P. 1-2.

⁶¹ The Chronicle of James I of Aragon / Trans. J. Forster. - Cap. II. - <http://libro.uca.edu/chronicleofjames/chronicle.htm>

⁶² Люблинская А.А. Источниковедение истории средних веков. - Л., 1955. - С. 238.

⁶³ Stiernon L. Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sebaste et Gambros // Revue des etudes byzantines, 23. - 1965. - P. 236.

принцесою. Залучивши ще одне джерело - Пізанські аннали, складені сучасником цих подій юристом Бернардо Марангоне (пом. близько 1188 р.)⁶⁴, німецький дослідник Вінфрід Гехт довів, що передбачуваним чоловіком Євдокії мав бути не Альфонс II, а його молодший брат Рамон-Беренгар, якого Альфонс зробив графом Прованса.

Аннали Марангоне допомагають встановити декілька важливих фактів: візантійське посольство прибуло на Південь Франції в 1178 р. (відповідно через два роки після шлюбу Альфонса із Доньєю Санчою) і було тим самим посольством, яке привезло назад до Константинополя французьку принцесу Агнес в якості нареченої для сина та спадкоємця Мануїла, майбутнього імператора Алексія II. Заручини Євдокії із Рамон-Беренгаром зірвались не через поспішність Альфонса, а через міжнародні обставини, що змінились. Граф Прованса мав визнавати двох сюзеренів - Арагонського короля та імператора Священної Римської імперії. Відносини же Мануїла із Фрідріхом Барбаросою тим часом загострились, і Фрідріх чинив тиск на Прованс. Династичний шлюб із візантійською царівною за цих умов був виключений. Натомість Монпельє знаходився за межами Священної Римської імперії⁶⁵.

Гійом VIII, васал та родич Альфонса⁶⁶, цілком згідно зі своєю міжнародною політикою, прийняв неймовірно сміливе рішення та фактично змусив візантійських послів видати Євдокію заміж за нього. Місцевий історик А. Жермен у XIX ст. у своєму напівлітературному викладі навіть припускав, що граф Монпельє розраховував на візантійську корону. Король Хайме підкреслював активну підтримку, виказану Гійому Радою міста Монпельє, що складалась як із лицарів графа, так і з багатих та впливових міських патрицій, володарів купецького капіталу, які напевно передбачали перспективи такого союзу.

Євдокія здобула славу серед провансальських трубадурів, але шлюб не був щасливим. Не давши Гійому спадкоємця, візантійська

⁶⁴ Про це джерело: Люблінская А.А. Указ.соч. - С. 222; Classen P. *Res Gestae, Universal History, Apocalypse: Visions of Past and Future // Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. - Medieval Academy of America, 1991. - P. 396. В. Гехт знайшов важливі для нас відомості не в латинському тексті хроніки, який переривається 1175/1178 pp., а в італійському її перекладі, що має продовження до 1180-х pp.

⁶⁵ Hecht W. Zur Geschichte der «Kaiserin» von Montpellier, Eudoxia Komnena // *Revue des etudes byzantines*, 26. - 1968. - P. 161-169.

⁶⁶ Germain A. *Histoire de la commune de Montpellier...* - T. I. - P. XXXV; Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). - Львів, 2002. - С. 115-116.

⁶⁷ Germain A. *Histoire de la commune de Montpellier...* - T. I. - P. XLIII.

принцеса завершила свої дні в абатстві Аньян, недалеко від Монпельє. Лише її донька все ж таки стала дружиною Педро Арагонського. Монпельє, на думку К.Н. Сіггаар, мав отримати від міждинастійного шлюбу такого рівня значні вигоди, а той факт, що шлюб взагалі став можливим з точки зору візантійської влади⁶⁸, на перший погляд підтверджує висловлену вище думку про значимість саме цього міста на західноєвропейському векторі зовнішньої політики Константинополя.

Але не менш промовистим є й умовчання візантійських авторів про, по суті, провал дипломатичної місії, спрямованої на Арагон, але аж ніяк не на одного із найдрібніших його васалів. Вимушений шлюб Євдокія мала прийняти незадовго до смерті Мануїла, що повергла Константинополь у хаос двох послідовних переворотів: 1183 та 1185 рр. За тих обставин всесвітня імперія була неспроможна адекватно діяти на далекій західній окраїні Середземномор'я, тож у Константинополі воліли краще забути про Євдокію. Гійом розірвав шлюб із Євдокією 1187 р. - за два роки до ліквідації емволу франкігенів у Константинополі. Чи не була ця ліквідація негласною та єдиною можливою реакцією Ісаака Ангела на образу, нанесену його кузині, а відповідно і йому самому? І чи не означає це, що емвол франкігенів був в першу чергу емволом монпельєжців? Залишається також питання, який стосунок мав емвол франкігенів, особливо в його монпельєзькому трактуванні, до володіння у Константинополі, відомого як *Campus Prouincialium et Nyspanorum*, розподіленого між Латинською імперією та Венеційською республікою наказом імператора Робера де Куртене 20 лютого 1224 р.⁶⁹

Таким чином, можна констатувати що з 1140-х років внаслідок встановлення нових дипломатичних відносин, які в свою чергу були наслідком не лише Другого хрестового походу, але й нової структури економічних стосунків, з'явилась можливість організувати у Константинополі так звані емволи аламанів та франкігенів. Вони були розміщені на березі Золотого Рогу між кварталами венеціанців та пізанців, на землі, якою колись користувались константинопольські євреї. Кwartали існували трохи довше ніж 40 років. Емвол аламанів, судячи з усього, надавав притулок не тільки і не стільки купцям, скільки німецьким воякам, які прибували на службу до Візантії. На час існування емволу припадає серія політичних конфліктів між двома імперіями, що не сприяло інтенсивному та раціональному використанню вказаної інституції. Ще з X ст. морський шлях німців лежав крізь Венецію, що зумовило остаточну передачу німецького кварталу Константинополя Республіці Св. Марка в той час, як наближення війська Фрідріха

⁶⁸ Ciggaar Kr.N. Op.cit. - P.165.

⁶⁹ TTh. - II Thiel. - S. 255.

Барбаросси до кордонів Візантії загрожувало призвести до відкритого військового конфлікту.

Французький емвол натомість був в першу чергу торгівельною установою (у нас немає фактів щодо присутності у візантійській армії вояків з території королівства Франція), і як така надавав притулок купцям та товарам, що надходили з південних міст Франції, які в той час визнавали сюзеренітет королівства Арагон. Тому його стосунок до власне Франції є досить проблематичним. Скоріш за все, головними насельниками емволу були купці з Монпельє, міста, яке відіграло в XII ст. головну роль в Окситанії у торгівлі із Константинополем. До закриття цього емволу могли призвести не лише ворожі стосунки між імператором Ісааком та королем Людовиком, але й династичний конфлікт між Гійомом VIII Монпельєжським та родиною Комнінів, до якої Ангели мали найближче родинне відношення.

Нижче надаємо латинський текст та український переклад хрисовулу 1189 р., виконаний за останньою його публікацією: *Pacta Veneta*. - Vol. 4. *I trattati con Bisanzio, 992-1198* / A cura di M. Pozzo e G. Ravegnani. - Venezia, 1993. - P. 101-110

Privilegium Isaachii imperatoris constantinopolitani

Confirmata equis est iam conventionibus scriptis, per sacramenta corroboratis a nobilissimo et imperii nostri fidelissimo duce Venetie, Aurio Magistropetro, qui dignitate protosevasti a nostra sublimitate decoratus est, et ab universa Venetie plenitudine imperio nostro et Romanie, fides et servitium Veneticorum nichilque deest eorum inviolabilissime securitati. Quoniam vero opportunum erat Venetie satisfieri in iis, que a nostra serenitate ei promissa sunt, videlicet in redditione rerum, que Veneticis ablatae fuerunt tunc, cum a semper memorando imperatore et desiderantissimo celsitudinis nostre patruo, domino Manuele Comneno capti fuerunt, et exhibitione centenariorum quattuordecim yperperorum, que ultra eam ipsis promissa sunt ob causam, que in chrysobulo pro iisdem edito notificantur, ob quos et unum centenarium yperperorum eis preimpensum est. Quippe et nuncii ad nostram clementiam missi sunt, primo quidem Petrus Michael, Octavianus Quirinus et Iohannes Michael, conventionem suam, quam imperio nostro et Romanie fecerunt, iuramento corroboratam equidem offerentes, et que ipsis promissa sunt per chrysobulum ut dictum est exigentes, deinde vero sororius nobilissimi et imperio nostro fidelissimi ducis Venetie Petrus Cornarius et Dominicus Memmus, procurator ecclesie Sancti Marci, iniunctum profecto habentem agendi simul cum precedentibus; reppererunt quidem clementiam nostram ipsorum petitioni annuentem, et ad perfectionem eorum, que ab ipsis postulatur, paratam. Verum universalis annullatio et perditio rerum, que ablatae ipsis fuere, voluntati bone serenitatis nostre, quam erga ipsos clementia nostra habebat, impedimento

equidem stabat. Idcirco nostra serenitas illos imitata viatores, qui a via, ducente ad id quod volunt diversorium, modicum declinantes, quando quidem sic casu, que recte vie sunt, prospere eis non iacent, per aliam viam ad idem pervenire coguntur, et ad eundem finem deveniunt, quamquam per aliam viam. Et ad verba veniens cum iam dictis legatis pro rerum eorum inventione, quia in possibili eam iacentem nequaquam comperiebat, alium modum eis precipit reperire, per quem talio eis fiat rerum eorum, que ceu superius notificatum est ex promissione reddi quidem debebant, non autem reperiebantur, et ob hoc suam redditionem inter impossibilia ponebant. Ipsi autem multum habentes studium, sue terre proficuum invenerunt. Et habundanter nostre supplicant serenitati super iis, que ad restaurationem sibi fieri volunt, et parti Venetie dari poscunt per embolum et per pensionalia et scalas maritimas, embolo pridem ab hiis habito adiacentes, annum introitum librarum yperperorum quinquaginta. Et nostra pia tranquillitas huiusmodi eorum petitionem nullo modo rennuit. Quamquam enim grave celsitudini nostre videtur, latitudinem infra magnam urbem gentibus exhibere; verumtamen, quia non ut alienigenas, immo ut aborigines Romanos genus Veneticorum nostra serenitas reputat, tantumque pro Romania dolent, quantum et ipsi Romani, tantamque erga eam habent devotionem, quantam et erga terram, que eos emisit, non eis tantum, quantum Romanie, donandum esse videtur, quantumcumque eis largiatur?

<1> Quapropter et nostra clementia iubet per presens chrysobulum verbum, habere Veneticos universa alia, que a nuntiis eorum postulata sunt, ipsosque embolos Alemannorum et Francigenarum et maritimas eorum scalas, que in presentia gramaticorum nostre serenitatis, Constantini Pediadite et clarissimi protonobilissimi Nichite Valiante, ab adesimotato Constantino Petriota per practicum eis tradita sunt; quod debet corroborari quidem per superscriptionem pansevastis sevastis et nostre sublimitati familiaris archicancellarii, domini Iohannis Duce, cognitum autem fieri et congruis secretis cum presenti chrysobulo imperii nostri. Quorum equidem omnium annuus introitus quinquaginta libris constat yperperorum, secundum quod ex traditionis istorum practico composito patet. Quamvis enim et per chrysobula verba manifesti emboli cum maritimis scalis Alemannis et Francigenis collati sint; verumtamen, quia non toti genti Alemannorum et Francigenarum, set paucis quibusdam extorribus et maxime incognitis, nec determinatam quantitatem aliquam servitio Romanie imponentibus, set tantam quantam casu provenit huiusmodi beneficium Romanie factum fuit, quoniam multum quidem est lucrum sic embolos et scalas habentibus, modicum autem est proficuum ex eis Romanie proveniens, convenienter servitium ex universitate gentis Romanie proveniens servitio paucorum et ex dispersione congregatorum nostra excellentia pretulit. Et vacationem quidem crisobulum eorum irrogat; embolos vero eorum et scalas Veneticis confert, concedens possidere ipsos tarn omnia alia, quam et huiusmodi embolos, secundum quod et eum quem nunc habent

embolum, quousque erga imperium nostrum et Romaniam suam conventionem inviolatam custodiunt nunc existens nobilissimus dux Venetie et post eum futuri duces Venetie et universa eius plenitudo, nec non et omnia, que per conventionem ab iis promissa sunt et iureiurando corroborata, conservant; et omnem introitum eorum accipere, nequaquam a fisco vel ab aliqua personarum, quibus hec attinent et quibus hec ablata ipsis dantur, infestationem aliquam manifestis Veneticis subire debentibus, quamquam monasteria sint sive sancte domus aut imperio nostro propinque vel alie; quoniam clementia nostra introitus de his provenientes talionem eis factura est, possessionemque horum inseditiosam Veneticis facit.

<2> Porro serenitas nostra benignitatem, quam eis exhibuit nequaquam hucusque statuit, immo et alium centenarium unum yperperorum eis largitur ultra ante datum eis centenarium unum yperperorum et residua quattuordecim centenaria yperperorum; de quibus duo quidem cum dimidio extemplo iam eis dari precepit quippe et data sunt, reliqua vero duodecim cum dimidio eis dari per annos sex, debente eis per unumquemque annum dari quantitate proportionali. Et accipient equidem hec XII sic. Erunt autem et tradita ipsis omnia possidentes, ut dictum est, quousque ea, que per conventionem presponderunt et iuramento confirmaverunt, nunc existens nobilissimus dux Venetie et post eum futuri duces Venetie et universa eius plenitudo custodiunt, servant quoque firmiter et que a legatis eorum, sororio scilicet nobilissimi ducis Venetie, Petro Cornario, Petro Michaelae, Octaviano Quirino, Iohanne Michaelae et Dominico Memmo, procuratore ecclesie Sancti Marci, per conventionem nunc promissa sunt et iureiurando corroborata.

<3> Concedit equidem nostra sublimitas Veneticis accionem movere contra homines imperii nostri, qui, ceu ipsi suggererunt, res astulerunt ipsorum iussione semper memorandi imperatoris et desideratissimi patris celsitudinis nostre, domini Manuelis, tunc, cum capti(s) fuerunt, subtraxerunt autem et non obtulerunt secundum quod in predimisso chrysobulo celsitudinis nostre de hoc constitutum est, omnia alia actione debiti, que Veneticis contra Romeorum quempiam, vel contra ipsum fiscum, vel Romeis et fisco contra Veneticos ante captionem ipsorum convenerit, irritari debente ab utrisque partibus.

Presente chrysobulo verbo imperii nostri firmo et inviolabili permanere debente. Facto mense iunio presentis septime indictionis VI millesimi VI centesimi nonagesimi septimi anni, in quo et nostrum pium et a Deo promotum subsignavit imperium.

Isaakius in Christo Deo fidelis imperator et moderator Romanorum Angelus.

Привілей Ісаакія, імператора Константинопольського

Затверджені віднині справедливими писемними угодами, клятвами скріплені найшляхетнішим та нашої імперії найвірнішим дукою Венеції

Ауріо Магістропетро¹, пожалуваним від нашої Величності² званням протосеваста, та повнотою влади нашої над Венецією та Романією³, вірність та служба венеціанців і хай ніщо не стане на заваді їх найнепорушнішій безпеці. Тому можливим є для Венеції отримати задоволення в тому, що нашою ясновельможністю їй було обіцяно, а саме у відплаті за майно, що було у венеціанців відібрано тоді, як за приснопам'ятного імператора та найдорожчого нашої Високості⁴ дяді, володаря Мануїла Комнана (sic)⁵ вони захоплені були, та у наданні зверх того чотирнадцяти кентенаріїв іперпірів, що обіцяні були з причини, що в хрисовулі з цього приводу відзначена, для чого один кентинарій іперпірів

¹ Ауріо Мастроп'єтро - дож Венеції в 1178-1192 рр. Варто уваги, що він, разом із Себастьяно Дзані, був одним з лідерів венеціанської колонії в Константинополі в період погрому 1171 р. Див.: Brown H.F. *The Venetians and the Venetian Quarter...* - P. 85.

² Титулування візантійського імператора в даному документі передані шістьма гоноровими чеснотами: „Величність” (*Sublimitas*), „Світлість” (*Tranquillitas*), „Милість” (*Clementia*), „Світлість” (*Serenitas*), „Високість” (*Celsitudo*), „Превосходительство” (*Excellentia*). Чотири з них у середньовічній латині виразно імператорські: Niermeyer J.F. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. - Leiden, 1976. - P. 164, 388, 961. „Наша Величність” (*Nostra Sublimitas* не плутати із *Maiestas*, що також позначає величність і як і попередній титул у Вульгаті застосовується лише до Бога) до них не належить. Цей титул присвоювався королям, герцогам та єпископам: Du Cange D. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis...* - T. VII. - 1886. - P. 631. У трактатах Аббона де Фльорі імператор звертався до своїх вельмож „*Sublimitas tua*”, а не навпаки: Mostert M. *The political theology of Abbo of Fleury*. - Neuweg, 1987. - P. 161. Грецький відповідник - ц MsyaMsioxeQ.

³ Вочевидь, у грецькому тексті значилось 'Рюдаиіа, офіційна назва Візантійської імперії, що увійшла в ужиток в імператорській канцелярії за імператора Алексія I. Сам політонім відомий вже Іоанну Малалі та «Хронографу» Феофана. Історії цього політоніму присвячені статті: Wolff R.L. *Romania: The Latin Empire of Constantinople* // *Speculum*, vol. 23, n. 1, 1948. - P. 1-34; Lounghis T.C. *Some Questions Concerning the Terminology Used in Narrative Sources to Designate the Byzantine State* // *Евѣдѣїкха*, 11. 1997. - P. 11-22.

⁴ „Наша Високість” (*Nostra Celsitudo*) - королівське та імператорське титулування, добре відоме у пізній латині, застосовуване у капітуляріях Карла Великого. Його вживає Маркульф у формулі конфірмації податкового імунітету церковного майна від імені франкського короля: *Marculfi Formularum liber I*, 16 // *MGH Formulae Merovingici et Karolini aevi*. - 1886. - P. 53-54. Грецький відповідник - ц T,eMoTOQ.

⁵ Ісаак Ангел був онуком Феодори Комніни, молодшої сестри імператора Іоанна II. Отож, Мануїл Комнін приходився Ісаакові двоюрідним дядьком.

вже виплачений⁶. Адже й послы до нашої Милості⁷ були відряджені, передусіма Петро Мікаель, Октавіан Квірін та Іоанн Мікаель, які пропонували свою угоду, яку з владою нашою та Романії уклали, істинно клятвою скріплену, і вимагали те, що обіцяно хрисовулом, далі же зять⁸ найшдяхетнішого та імперії нашій найвірнішого дуки Венеції Петро Корнарій та Домінік Мемм, прокуратор церкви святого Марка, були приставлені, аби діяти сумісно із попередниками. Стяжали вони ласку нашу, до їхніх вимог прихильну й до звершення того, що ними вимагається, готову. Однак загальне знищення та втрата майна, яке відібране було, звісно стояли на заваді добрій волі нашої Світлості⁹, яку по відношенню до них мала наша Милість.

Зважаючи на це, наша Світлість, подібно до тих мандрівників, які дещо відхилились з путі, що прямує до того місця, де вони вирішили знайти пристановище, коли до того ж так сталося, що є прямі шляхи, та їм не пощастило їх віднайти, то збираються дістатись іншою дорогою, та до тієї ж мети прибувають, хоча і іншим шляхом. Так же само вчиняючи з вже вказаними послами щодо знаходження їх майна, оскільки в можливо колись їм належному [майні] жодним чином не було впізнано, іншим способом їм наказує відшкодувати, так щоб рівною була відплата майну їхньому, що, як вище зазначено, за обіцянкою вони мають собі повернути. Самі однак багато маючи сумлінності, своїй землі корисне зробили

⁶ Франц Дельгер допускав, що Ісаак посилається тут на свій попередній незбережений хрисовул, в якому обіцяв вказану суму: Dolger Fr. Regesten... 2 Teil.

- 1995. - S. 298, Reg. 1589. Проти цього недостатньо обґрунтованого джерелами припущення виступив Ч.М. Бранд. За його думкою, йдеться про хрисовул Андроніка Комніна, котрий виплатив Венеції один кентенарій компенсації за втрати майна за Мануїла. Хрисовулом Андроніка в якості компенсації були обіцяні, але до 1189 р. так і не сплачені ще 14 кентенаріїв іперпірів. Ісааку було ідеологічно невігідно відкрито посилатися на свого попередника-узурпатора, фактично схвалюючи його рішення. Brand Ch.M. Op.cit. - P. 367.

„Наша Милість” (Nostra Clementia). Clementia, давньоримська богиня милосердя та одночасно відповідна імператорська чеснота, загалом в якості титулатури на заході Європи не популярна. Вона зустрічається хіба у повних титулах імператорів Священної Римської імперії, але тут як чеснота Бога у формулі „милістю божою” - *quidam divina ordinante* (propiciante, repropiliante, favente) *clementia imperator augustus*. Натомість вона добре відома у латинській титулатурі ранньовізантійських імператорів. Вірогідний грецький відповідник у цьому тексті

- то 'Εμσοq.

Sororius - власне чоловік сестри.

⁹ „Наша Світлість” (Nostra Serenitas) - імператорський (а також феодальний та архієпископський) титул у середньовічній латині. Щодо спектру значень див.: Du Cange D. Glossarium mediae et infimae Latinitatis... - T. VII. - 1886. - P. 436

можливим. Та уклінно нашу Світлість молять щодо того, що відновлення прагнуть, і країні Венеції дати просять в якості емвола, та в якості пенсіоналія, й пристаней морських, емвол, що попередньо поблизу їхнього [емвола] суміжно перебував (*habito adiacentes*), із річним доходом в п'ятдесят лібрів іперпів. І наша благочестива Світлість жодним чином не відхиляє такого роду їхню петицію. Хоча воістину тяжко Високості нашій, вочевидь, розлогі простори під містом іноземцям передавати; однак, оскільки не як іногородців, але навпроти як аборигенів ромеїв народ венеційський наша милість розглядає, і так вони про Романію печуться, як і самі ромеї, і таку по відношенню до неї мають відданість, як і по відношенню до землі, яка їх породила на світ, то ж чи не так, як підданців Романії, скільки б їх не було, належить їх щедро одарити?

1) Тому і наша Милість наказує словом цього хрисовулу венеціанцям мати все, що їхніми послами вимагається, та цілі емволи алеманнів та франкігенів та морські їхні пристані (*maritimas eorum scalas*), що в присутності граматиків нашої світлості Константіна Педіадіта та ясновельможного протоновеліссіма Нікити Валіаніта, практиконом¹⁰ Константіна Петріоти їм передаються. Це має бути затверджено з його боку резолюцією (*superscriptione*) пансеваста севаста та нашої Величності наближеного архіканцелярія, пана Іоанна Дуки¹¹. Відповідним секретам¹² імперії нашої [належить] ознайомитись з цим хрисовулом. Їх усіх повний річний дохід дорівнює п'ятдесяти ліврам іперпів, що практикою підраховано задля цієї передачі. Хоча же за словами хрисовулів вказані емволи з морськими пристанями алеманнам та франкігенам були даровані; однак, оскільки не всьому племені алеманнів та франкігенів такого роду благодіяння Романією зроблене, але деяким небагатьом вигнанцям, переважно невідомим та таким, що приносять невизначену кількість служби Романії, та й то лише такої, яку випадково траплялось здійснити, оскільки з іншого боку вони мають великий зиск від цих емволів та пристаней, однак малу користь Романії приносять, то відповідно віддає перевагу наше Превосходительство¹³ службі,

¹⁰ Практикон (*πραΚχιΚον*) - різновид візантійської актової документації - інвентар, що містить дані про податки, земельні володіння тощо. Найдавніший відомий - XI ст. Вочевидь для правильної передачі емволів новим власникам необхідним був підрахунок, в результаті якого з'явився відповідний практикон.

¹¹ Севастократор Іоанн Дука, рідний дядька Ісаака Ангела, займав посаду логофета дрома та був в цей період другою особою в Імперії після імператора.

¹² Секрет (*asKpsxov*) - узагальнений термін, яким позначались візантійські відомства та канцелярії.

¹³

„Наше Превосходительство” (*Nostra Excellentia*) - титул до XIV ст. властивий імператорам Священної Римської імперії. а до того - королям франків та

запропонованій Романії від усієї сукупності народу, проти служби небагатьох та з розсіяння зібраних. І звільнення також хрисовул їх визначає; емволи же їхні та пристані на венеційські обертає, дозволивши так володіти усім іншим так, як і такого ж роду емволами, а відповідно і тим емволом, який нині мають, до тих пір поки по відношенню до імперії нашої та Романії своїх домовленостей недоторканно дотримуватимуться нині існуючий найтгтл яхетніший дука Венеції та після нього майбутні дуки Венеції та уся її спільнота, а рівною мірою і усе, що ними обіцяно та присягою скріплено, збережуть. Й увесь прибуток їм приймати, а не фіску або будь-яким іншим особам, якими те затримується та якими те відбирається, що їм (венеціанцям) дарується, тим, хто викаже будь-яку неприязнь до венеціанців, повинним підкоритись, хай це буде монастир або ж святий дім, або ж влади нашої наближений, або інший хто. Адже наша Милість прибуток, що від цього походить, рівною відплатою їм вершить та робить їхнім недоторканим венеційським володінням.

2) Далі, Милість наша щирість, яку їм виказала, жодним чином не зупиняє на цьому, навпроти й інший один кентенарій іперпів їм дарується щедро зверх попередньо вже даного їм одного кентенарія іперпів та чотирнадцять кентенаріїв іперпів, що залишились; з них два з половиною зараз же негайно їм дати належить, адже вже дано, інші же двонадцять з половиною їм віддавати впродовж шести років, передаючи в кожний рік пропорційну частку. І таким чином певна річ отримають 12¹⁴. Будуть же вони передані тим власникам, як сказано, до того самого часу, що за угодою попередньо оговорили і клятвою скріпили, нині сущий найшляхетніший дука Венеції і після нього майбутні дуки Венеції і вся її спільнота це додержувати, зберігати непорушно й що легатами їхніми, а саме зятем найшл яхетні шого дуки Венеції Петром Корнарієм, Петром

лангобардів. Римський папа Ніколай I звертався таким чином і до візантійського імператора Михаїла III. Буквальний відповідник у грецькій мові - $\epsilon\upsilon\omicron\chi\upsilon\tau\alpha\tau\omicron$ / $\omicron$ $\epsilon\upsilon\omicron\chi\upsilon\tau\alpha\tau\omicron$ або $\epsilon\upsilon\omicron\beta\omicron\upsilon\tau\epsilon\tau\alpha$. Див.: Du Cange D. Glossarium mediae et infimae Latinitatis. - T. III. - 1884. - P. 343 ; Niermeyer J.F. Mediae Latinitatis Lexicon Minus. - Leiden, 1976. - P. 388.

¹⁴ Венеційські документи підтверджують виплати компенсації з візантійської скарбниці у 1191 та 1193 р. Отримані гроші були розподілені між купцями, які подали прохання про компенсацію збитків від погромів 1171 р. У 1195 р. позначений у хрисовулі період часу минув, а борг так і не був сплачений. Імператор Ісаак Ангел втратив трон. Його наступник Алексій на початку свого правління відмовився відновляти виплати, хоча можливо в подальшому й робив певні кроки в цьому напрямку. Збережений за Візантією борг, безсумнівно, зіграв свою роль у формуванні венеціанської політики в період Четвертого хрестового походу. Див.: Nicol D. Op.cit. - P. 117; Brand Ch.M. Op.cit. - P. 200.

Мікаелєм, Октавіаном Квіріном, Іоанном Мікаелєм та Домініком Меммом, прокуратором церкви Святого Марка, за угодою нині обіцяється та присягою підтверджується.

Прощає звісно наша Величність венеційське діяння, спрямоване проти людей влади нашої, які, немовби на власний розсуд, майно принесли їх (венеціанців?) за наказом завжди пріснопам'ятного імператора та найбажанішого дяді Високості нашої, володаря Мануїла, тоді, коли захоплене воно було, потім же умовчали і не пред'явили, як в попередньому хрисовулі Високості нашої про це було постановлено. Усі інші діяння, будь-то венеціанців проти будь-кого з ромеїв, або ж проти їхнього фіску, будь-то проти венеціанців перед захопленням їхнім звершені, повинні вважатися недійсними від обох сторін.

Даного хрисовула слова влади нашої міцно та непорушно завжди дотримуватись належить. Складено в місяці червні цього сьомого індікту VI тисяч VI сотень дев'яносто сьомого року, в чому і наша милосердна та Богом керована підписалася влада.

Ісаакій, Христу Богу вірний імператор та правитель ромеїв Ангел.